

Lilia Citko (Białystok)

IMIONA MNICHÓW ŁAWRY SUPRASKIEJ

Początki Ławry Supraskiej sięgają roku 1498¹. Ufundowane wówczas przez wojewodę nowogródzkiego i marszałka Wielkiego Księstwa Litewskiego Aleksandra Chodkiewicza oraz arcybiskupa smoleńskiego Józefa Sołtana zgromadzenie zakonne w Gródku, przeniesione zostało w roku 1500 na uroczysko Suchy Hrud, w miejscu ujścia do Supraśli potoków Berezówki i Grabówki. Decyzja o przeniesieniu zakonu podyktowana była niedogodnym pierwotnie usytuowaniem monasteru w pobliżu tętniącego życiem zamku w Gródku, co nie odpowiadało wymogom życia pustelniczego.

Dzięki nadaniom ziemskim ufundowanym przez ktitorów² nowopowstałego klasztoru w krótkim okresie wybudowano w Supraślu dwie cerkwie – drewnianą pw. Św. Jana Teologa (1501) i murowaną pw. Zwiastowania NMP (1503-1511). Bezpośrednie i ściśle związki fundatorów zgromadzenia z Kijowem (dobra Chodkiewiczów wchodziły w skład diecezji metropolitalnej i podlegały bezpośredniej jurysdykcji metropolity kijowskiego; natomiast biskup smoleński Józef Sołtan został w 1504 r. metropolitą kijowskim) wpłynęły na kultywowanie przez mnichów supraskich tradycji Rusi Kijowskiej i przejęcie poprzez Kijów elementów duchowego dziedzictwa bizantyjsko-bałkańskiego. Bliskie kontakty monasteru z Kijowem, Słuckiem, Moskwą, Serbią, Bułgarią i Grecją pozwoliły mu zgromadzić dorobek kulturowy wielu narodów. Ławra Supraska stała się ośrodkiem myśli teologicznej. Broniąc kanonów Cerkwi prawosławnej, mnisi pozostawali jednocześnie otwarci na nowe nurty filozoficzne i religijne. Owa otwartość klasztoru wypływała niewątpliwie z jego po-

¹ Wiadomości na temat Ławry Supraskiej zaczerpnęłam z opracowań A. Mironowicza, badacza dziejów prawosławia na Białostocczyźnie. Por. Mironowicz, 1991, 1998.

² *Ktitor*, cerkiewno-słowiańskie *кѣтиторъ* ‘fundator, budowniczy klasztoru lub cerkwi’ (Znosko, 1996: 150).

łożenia na granicy Litwy i Korony, a co za tym idzie na styku chrześcijaństwa wschodniego i zachodniego. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w architekturze, malarstwie ikonograficznym, a przede wszystkim w zgromadzonych przez bibliotekę klaszorną zbiorach.

Inwentarz biblioteki z r. 1557 wymienia około 200 rękopiśmiennych i drukowanych ksiąg (o zbiorach biblioteki supraskiej zob. Mironowicz, 1998: 7-9). W znacznej mierze były to rękopisy greckiego, bułgarskiego, serbskiego, ruskiego, litewskiego pochodzenia, które trafiały do Supraśla z odległych klasztorów, przekazywane przez prawosławnych dygnitarzy duchownych i świeckich. W ten sposób zgromadzono w bibliotece klasztornej materiały historyczne i kronikarskie, dotyczące historii państwa ruskiego, np. *Kronika Kijowska i Nowogrodzka*, skopiowany w Supraślu latopis kniazia Odincewa, zawierający m.in. *Kronikę ruską*, latopis Wielkich Książąt Litewskich, *Paterikon* (żywoty świętych monasteru pieczerskiego) i in. Przejawem poczucia jedności kulturowo-historycznej mnichów z Rusią była popularyzacja żywotów świętych ruskich. W bibliotece supraskiej przechowywano m.in. żywot św. Sergiusza z Radoneża (spisany w Supraślu w r. 1593), żywoty metropolitów moskiewskich, czczonych na Białorusi św. męczenników wileńskich: Antoniego, Jana i Eustachego i in. Biblioteka klaszorna posiadała również dzieła bułgarskiej literatury średniowiecznej, związane z działalnością pierwszych nauczycieli słowiańskich św. św. Cyryla i Metodego, jak też przepisany w Supraślu rękopis serbski *Żywot św. Sawy Serbskiego*.

Niewątpliwie do najcenniejszych rękopisów biblioteki monasteru należała pochodząca z początku XI w. *Minieja Czetnaja*, znana w literaturze naukowej jako *Kodeks supraski* (na temat historii zabytku i jego wydań por. Mironowicz, 1988). Na 260 kartach spisane zostały żywoty męczenników i świętych wraz z pouczeniami na święta przypadające w marcu. Ten najstarszy, znany na ziemiach polskich zabytek piśmiennictwa cyrylicznego, przywieziony został do Supraśla w r. 1582 przez patriarchę serbskiego i bułgarskiego Gabriela.

Kodeks supraski odkryty został w r. 1823 przez prof. Uniwersytetu Wileńskiego M. Bobrowskiego, a po raz pierwszy wydany drukiem w r. 1851 przez F. Miklosicha. Jednak pełne wydanie *Kodeksu*, opatrzone krytycznymi komentarzami redaktora S. Siewierjanowa nastąpiło w Petersburgu w r. 1904. W formie reprintu *Kodeks* wydany został w r. 1982 w Bułgarii pod nazwą *Supraslski ili Retkow sbornik*.

Imiona zakonne, stanowiące przedmiot niniejszego opracowania wyekscerpowane zostały z *Kroniki Ławry Supraskiej* (zamieszczonej w: *Апхеографический*, 1870), zawierającej m.in. spisy zakonników, sporządzane przez kolejnych archimandrytów klasztoru. Na wiek XVI przypada 8 imiennych list mnichów. Pierwsza z nich pochodzi z r. 1506, ostatnia z 1573. Uwzględniony przedział czasowy to okres największej świetności monasteru supraskiego, stanowiącego centrum prawosławnego życia religijnego i ostoję opozycji antyunijnej w Wielkim Księstwie Litewskim. Początek w. XVII oznacza dla zakonu supraskiego początek walki ze zwolennikami Kościoła unickiego o zachowanie

własnej tożsamości religijnej i kulturowej. Mimo poświęcenia zarówno ze strony braci zakonnej, jak też przełożonych monasteru (szczególnie nieugięta postawa cechowała archimandrytę Hilariona Masalskiego) walka o prawosławne oblicze klasztoru nie przyniosła pełnego zwycięstwa. Nadanie w r. 1635 zgromadzeniu supraskiemu nowej reguły unickiego zakonu bazyliańskiego i drastyczne ograniczenie liczby przebywających w nim mnichów spowodowały stopniowy zanik życia monastycznego w klasztorze.

Listy XVI-wieczne dowodzą, że w omawianym okresie w klasztorze w Supraślu przebywało w różnych latach od 26 do 41 zakonników. Oto ich spis: *Аверкий, Авраамий, Авраамий, Акакий, Анастасий, Антоний (4), Арсений, Артемий (2), Варлаам, Варнава, Варсонофий, Василий (3), Вассиан (3), Венедикт, Виссарион схимонах, Галактион, Геласий, Геннадий (4), Георгий, Герман (3), Геронтий, Григорий (2), о. Давид советник, Даниил (2), Дементян, Дионисий (2), Дорофей, Евдоким, Евстратий, Евфимий (2), Евфросин, Епифаний, Ефрем (5), Закхей (2), Зосима схим., Иоаким (5), Иоанн, Иоаникий, Иоанникий, Иов (2), Иона (5), Иосиф (5), Исаак (2), отец Исаакий, Исаия (2), Каллист, Киприан, Кирилл (2), Климент, Константин сх., Ксенофонт, Лаврентий (4), Лазарь, Леонтий (3), Лонгин схимонах, Лука отшельник, Макарий (4), Манассия схимонах, Марк, Маркелл, Мартирий, о. Мирвосин советник, Мисаил (3), Михаил (2), о. Нектарий, Неофит схимонах, Никодим, Никон (2), Нил, Нифонт, Онуфрий (3), Павел, Паусий (3), Пафнутий (2), Пахомий (4), Протасий, Прохор, Рафаил, Роман (2), Савва (3), Серапион (2), Сергей, Силюян схимонах, Сильвестр, Тарасий (2), Терентий, Тимон (2), Тимофей (2), Тит, Тихон (3), Феодор, Феодорит, Феодосий, Феоктист (2), Феофан (2), Феофор, Ферапонт, Филарет, Филемон, Харлампий.*

Przegląd przedstawionego materiału pozwala sformułować kilka uwag dotyczących specyfiki funkcjonowania imion zakonnych, głównie w opozycji do imion świeckich³.

1. Wszystkie imiona zakonne należą do kanonu imion cerkiewnych. Jedynym wyjątkiem, którego istnienia nie potwierdziłam w żadnym z dostępnych mi słowników lub spisów imion (Spis, 1936; Петровский, 1984; Malec, 1994) jest antroponim *Мирвосин*. Warto za T. Skuliną (Skulina, 1973: 146) zwrócić uwagę na dość znaczącą w tym spisie i niewątpliwie znaną grupę imion z początkowym elementem *Feo-*, mającym związek z greckim *θεος* 'bóg'. Częstotliwość występowania poszczególnych imion cerkiewnych jest mała. Na ogólną liczbę 239 wyekscerpowanych antroponimów wyodrębnić można 126 samodzielnych jednostek leksykalnych. Zestawienie najczęściej powtarzających się imion przedstawia się następująco: *Иона (9), Геннадий (6), Иоаким (6), Дионисий (5), Ефрем (5), Иов (5), Иосиф (5), Макарий (5), Пахомий (5), Феодосий (5), Антоний (4), Вар-*

³ Analizowany materiał porównuję z imionami osób świeckich, które opracowałam w rozprawie doktorskiej, por. Citko, 1993 oraz w artykułach: Citko, 1992, 1998.

лаам (4), Василий (4), Герман (4), Лаврентий (4). Porównanie powyższego zestawienia z antroponimią świecką tego okresu ujawnia zasadnicze różnice. Zaledwie jedno z odnotowanych wyżej imion zakonnych - *Василий*- wystąpiło również wśród 15 najpopularniejszych w XVI w. imion świeckich (zajmując przy tym zbliżoną pozycję w obu zestawieniach: jedenaście – wśród duchownych i dwunastą – wśród świeckich).

2. Wszystkie zarejestrowane w dokumencie imiona zachowują postać prymarną, podstawową, możliwie bliską oryginałowi greckiemu. W zasadzie nie występują tu w ogóle typowe dla potocznych odmian imion badanego terenu cechy fonetyczne, takie jak: substytucja *f > p* (por. formy imion świeckich *Онупры, Osip*, cerk. *Онуприй, Иосиф*), *f > ch, chw* (np. *Chodor, Chwiedor, Doroch, Ochrem, Tymoch, Tymochwiej*, cerk. *Феодор, Дорофей, Ефрем, Тимофей*), substytucja nagłosowego *E-, A- > O-* (por. *Ochrem, Olchwiej, Onton*, cerk. *Ефрем, Елевферий, Антоний*) i in.

Nie notuje się również zasadniczo modyfikacji w końcowych morfemach imion zakonnych. Tymczasem w odniesieniu do imion świeckich wariantowość zakończeń odbiegająca od wzoru greckiego była powszechna. Przejawiała się ona dwojako: z jednej strony poprzez opuszczanie morfemów *-ij, -ija* (por. *Awram, Anton, Makar, Parfien, Taras*), z drugiej – poprzez ich zastępowanie typowym dla języka potocznego zakończeniem *-ej* (np. *Siergiej, Sierhiey*, cerk. *Сергий*). W przypadku nazw zakonnych minimalne przekształcenia podstawy greckiej bądź końcowych morfemów imion dostrzec można sporadycznie, por. *Авраамий // Аврагий, Иоанниковий // Иоаникий, Исаакий // Исаак*.

3. Kolejnym przejawem opozycji dwóch porównywanych grup imion jest duże rozpowszechnienie struktur derywowanych w antroponimii świeckiej tego okresu i całkowity ich brak w nazwaniach duchownych. Duża ilość formacji hipokorystyczno-deminutywnych w oficjalnych dokumentach odnoszących się do osób świeckich dowodzi, że w nominacji niektórych warstw społecznych (głównie chłopskiej) imiona takie uzyskiwały status imion oficjalnie używanych. Miało to miejsce w sytuacji znacznego rozpowszechnienia niektórych imion i wówczas to właśnie forma hipokorystyczna stanowiła indywidualny oznacznik osoby, służący odróżnieniu jej od innych nosicieli tego samego imienia chrzestnego, np. *Jan – Janko, Jamuk, Jasiuta*. Podobnego zjawiska nie można zaobserwować w nazwaniach mnichów z tej przyczyny, że imiona zakonne cechowała z reguły niewielka częstotliwość występowania, a w większości przypadków były to przykłady pojedyncze.

Brak formacji sufiksalnych w tej grupie antroponimów wiązać też należy, jak się wydaje, z wyjątkową rolą, jaka jest przypisana imionom zakonnym. Przyjmując podczas konsekracji imię nowego patrona, zakonnik przyjmował wraz z nim pewien program życiowy. Treści konotacyjne dla imion zakonnych są szczególnie istotne, każde bowiem z tych imion wiąże się z osobą noszącego je świętego, a poprzez niego z cnotami, świętością, cudami i orędownictwem u Boga.

Zacytowany materiał źródłowy, jak też krótkie uwagi interpretacyjne prowadzą do wniosku, że między imionami zakonnymi a świeckimi istnieją zasadnicze różnice. Znajdują one swój wyraz zarówno w budowie słowotwórczej (całkowity brak formacji derywowanych sufiksalnie w antroponimach zakonników i ich powszechność w porównywanym okresie w nazewnictwie świeckim), jak też w samym doborze imion. Niepospolity charakter imion zakonnych wiąże się z wymogiem konotowania przez nie pewnych cnót, do osiągania których mnich winien dążyć. W ten sposób imię stanowić miało jeden z elementów życia mniszego, będącego „najlepszym sposobem poznania prawosławnej duchowości” (Evdokimov, 1986: 26).

Literatura

- Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при Управлении Виленского Учебного Округа, 1870, Wilno, t. IX, s. 2-77.
- Citko L., 1992, Imiona hipokorystyczne w XVI-wiecznych źródłach z polsko-białoruskiego pogranicza, (w:) Na pograniczu. Studia i szkice, pod red. H. Karwackiej i J.F. Nosowicza, Białystok, s. 125-131.
- Citko L., 1993, Antroponimia polsko-białoruskiego pogranicza w XVI wieku, Białystok (maszynopis).
- Citko L., 1998, Kilka uwag o fonetyce imion chrześcijańskich w historycznych źródłach Białostocczyzny, (w:) Актуальные проблемы исследования языка и речи. Материалы международной научной конференции молодых ученых, Минск, s. 101-105.
- Evdokimov P., 1986, Prawosławie, przełożył ks. J. Klinger, Warszawa.
- Malec M., 1994, Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce, Kraków.
- Mironowicz A., 1988, Kodeks supraski, Białostocczyzna, nr 1(9), s. 1-3.
- Mironowicz A., 1991, Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku, Białystok.
- Mironowicz A., 1998, Życie monastyczne na Podlasiu, Białystok.
- Петровский Н.А., 1984, Словарь русских личных имен, Москва.
- Skulina T., 1973, Staroruskie imiennictwo osobowe, Wrocław, cz. I.
- Spis imion prawosławnych w brzmieniu polskim i staro-cerkiewno-słowiańskim, 1936, Warszawa.
- Znosko A., 1996, Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski, Białystok.

Lilia Citko

ИМЕНА МОНАХОВ СУПРАСЛЬСКОЙ ЛАВРЫ

Резюме

Статья посвящается XVI-вечным именам монахов Супрасльской лавры. Сопоставление их с мирскими именами того времени на исследуемой территории позволяет сделать следующие выводы:

1. Рассматриваемые антропонимы полностью принадлежали к каноническим церковным именам. Среди духовных имен, обладающих наибольшей частотностью, лишь имя *Василий* нашлось также в списке самых популярных имен светской среды.
2. Все духовные имена зарегистрированы в исходной, близкой греческому оригиналу форме. Отсутствуют среди них типичные для разговорных вариантов имен фонетические признаки, такие, как субституция $\phi > n$, $\phi > x$, xv , *E-*, *A-* > *O-* или морфологическая адаптация.
3. Среди имен монахов не обнаруживаются деминутивно-гипокористические структуры, которые следует считать характерной чертой в документации светской антропонимии рассматриваемого периода.